

Dar ali prekletstvo?

Večjezičnost je proces, ki traja vse življenje in nikakor ni zgolj linearen – več jezikov ko govori posameznik, bolj zapletena sta bitka za prevlado in iskanje sodelovanja med njimi

Tekst: Irena Duša

Večjezičnost nas spremlja že vsaj od časov antične Grčije, Rima in Egipta. Samo pomislite na kamen iz Rosette. Na njem je enako besedilo vklesano v egipčanskih hieroglifih, egipčanski demotski pisavi in grščini. Dokaz o večjezičnosti se najde celo v Stari zavezi: »Kadar koli je kateri od Efrájimovih ubežnikov rekel 'Rad bi šel čez', so mu gileádski možje rekli: 'Ali si Efrájimec' in je rekel: 'Nisem,' so mu rekli: 'Reci torej Šibólet.' Če je izgovoril 'Šibólet', saj besede ni mogel pravilno izgovoriti, so ga zgrabili in umorili pri jordanskih prehodih.« (Sodniki 12, 5-6) Na prvem fonetičnem testu v zgodovini je po poročanju Svetega pisma kruto pogrnilo kar 42.000 Efrájimcev.

Čprav je večjezičnost razširjena po vsem svetu, so se lingvisti dolgo otepali večplastnih vprašanj, ki jih odpira. Ruski lingvist in literarni teoretik Roman Jacobsen je tako pred več kot pol stoletja izjavil, da se mu zdi »dvojezičnost temeljni problem lingvistike«, njegov ameriški kolega Noam Chomsky pa mu je pritrdjeval, češ da bi se znanstveniki morali v prvi vrsti ukvarjati z izčiščeno obliko jezika in ne s »kalnimi dvojezičnimi vodami«. Dvo- in večjezične posameznike so tako dolgo obravnavali skozi prizmo enojezičnosti, kar je privedlo celo do razumevanja dvojezičnih ljudi kot »dveh enojezičnih govorcev v enih možganih«. Ogromno raziskav se je posvečalo iskanju povezave med večjezičnostjo in inteligenco, pri čemer so izhajale iz predpostavke, da govorci dveh jezikov pomanjkljivo obvladajo oba.

Prepričanje, da so možgani narejeni za en sam jezik, je mit

Bolj celosten pristop se je začel uveljavljati v devetdesetih letih, ki so ovrgla ne le zmoto o dvojezičnežih kot dveh enojezičnih govoricah v enih možganih, temveč tudi potrdila, da večjezičnost ni zgolj stranski produkt dvojezičnosti.

Nasprotno, ko znanstveniki na večjezične govorce niso več gledali kot na skupek več enojezičnih posameznikov, so se lahko osredotočili na njihov razvoj, posebnosti v komunikaciji in razlike v organizaciji možganov. Čeprav ni dvoma, da je jezik izjemno kompleksen dosežek človeške vrste, enojezičnost namreč daleč zaostaja za večjezičnostjo, ko je govora o zahtevnosti individualnih, družbenih, političnih, psiholoških in izobraževalnih izzivov. Večjezičnost je proces, ki traja vse življenje in nikakor ni zgolj linearen – več jezikov ko govori posameznik, bolj zapletena sta bitka za prevlado in iskanje sodelovanja med njimi.

V zadnjem času delamo velike korake naprej v razumevanju večjezičnosti. Številnih dejavnikov in kompleksnih povezav med njimi se znanstveniki lotevajo s teoretskega, metodološkega in analitiškega vidika, pri čemer prestopajo meje same lingvistike na račun interdisciplinarnega pristopa. Pri tem se osredotočajo na družbeno-lingvistične dejavnike, učenje jezikov, njihovo (kreativno) rabo in prehajanje med njimi.

Izmed različnih pristopov k večjezičnosti je največ pozornosti deležna »hipoteza o kritičnem obdobju«, ki govori o idealnem

Dvojezičnost pomeni govor in razumevanje dveh jezikov, medtem ko večjezičnost zajema tri ali več jezikov, ki jih uporablja posameznik ali skupnost govorcev. V tem članku večinoma uporabljamo izraz »večjezičnost«, razen kadar je govora o razlikah med obema.

zgodnjem obdobju (do približno petih let starosti), nekakšnem časovnem oknu razvoja možganov, v katerem se otrok veliko lažje kot kasneje v življenju nauči več jezikov. Rezultati raziskav so med drugim spodbudili Evropsko unijo, da svojim državam članicam priporoča učenje tujih jezikov že v predšolskem obdobju, s čimer bi lahko zagotovile potrebno jezikovno bogato okolje tudi za tiste, ki ga doma nimajo.

Motivov za takšne smernice ne manjka; med drugim danes vemo, da večjezičnost in s tem spoznavanje drugih kultur krepi otrokov socialni razvoj in empatijo, izražanje, sporazumevanje in reševanje problemov. Ob vseh dobrih namenih za prihodnost naših otrok pa ne gre pozabiti, da so svoje gotovo prispevale tudi hitre spremembe na trgih dela in povečana mobilnost delovne sile.

Ohranjanje jezika

Slovenec nam ni tuja ideja, da bi naš jezik lahko nekega dne preprosto izginil. Od približno 7000 jezikov na svetu jih kar 3000 danes umira, od tega jih je polovica iz le osmih držav ob ekvatorju in na južni polobli: iz Indije, Brazilije, Mehike, Indonezije, Nigerije, Kameruna in Papue Nove Gvineje, ki so sicer med najbolj jezikovno raznolikimi okolji na svetu. Evropa sodi v povsem drugo skrajnost. Po nekaterih ocenah etnologov naj bi danes na svetu živelo še 7358 jezikov, od tega v Evropi le 239. Ko govorimo o stabilnosti jezikov, je pomemben podatek tudi ta, da se 94 odstotkov vseh ljudi na Zemlji sporazumeva v samo 5 odstotkih jezikov. Veliko vlogo pri

tem je imel »jezikovni izvoz« – prevlada tujih jezikov na območjih, kamor sta jih zanesla trgovanje ali kolonizacija. Na ta način si rok ni umazala le angleščina, ampak tudi hindujščina, kitajščina, španščina, portugalsščina, arabščina, bengalščina, pandžabščina, francoščina ...

Preživetje jezika je tako pogosto družbenopolitično vprašanje, saj je njegovo izumrtje posledica odmika od učenja in rabe maternega jezika kot prvega. Ne glede na to, koliko prednosti ima večjezičnost, za majhne jezike lahko pomeni smrtno obsodbo, saj se zaradi

TUDI ZNAKOVNI JEZIK ŠTEJE

Razlike med govorjenim in znakovnim jezikom so velike, a za njima se skrivajo zelo podobni možganski procesi. Tako ugotavljajo psihologi v študiji, ki so jo opravili na Univerzi v New Yorku in njeni izpostavi v Abu Dabiju ter objavili v reviji *Scientific Reports*. Že prejšnje raziskave so razkrile strukturne podobnosti med obema jezikoma, ta pa se je osredotočila na povezave v možganih, ki sodelujejo pri sestavljanju zapletenih jezikovnih struktur. Tako slišoči kot gluhi so morali poimenovati iste podobe, pri čemer so raziskovalci z magnetoencefalografom spremljali dogajanje v njihovih možganih. Kljub temu da so se eni izražali z rokami, drugi pa z govornim aparatom, so se pri obojih aktivirali isti deli možganov v podobnem zaporedju.

praktičnosti njihova raba krči, dokler ne končajo v kotih osnovnošolskih učilnic kot kuriozitetna kulturna dediščina prednikov, ki jo je pač treba do neke mere ohranjati.

Več jezikov – več identitet

Po eni strani danes veliko več ljudi kot včasih v življenju zamenja dve državi ali več, po drugi pa se je danes moderno vračati k svojim koreninam in raziskovati poti, ki so jih do današnje domovine prehodili naši davni predniki. Oboje množi ne le jezike, ampak tudi identitete. V zadnjih dveh desetletjih znanstveniki pospešeno raziskujejo jezikovne in etnične skupine, ki so bile še do nedavnega skrite, preganjane ali izolirane. Nove svetove in uvide jim je omogočil razvoj družabnih medijev in tehnologij, ogromne baze podatkov, na podlagi katerih lahko večjezičnost preučujejo v naravnem okolju. A po drugi strani so ravno te tehnologije prinesle tudi izzive na področju učenja jezikov, jezikovne identitete, odnosa do jezika, ogrožanja in umiranja jezikov ter jezikovnih pravic.

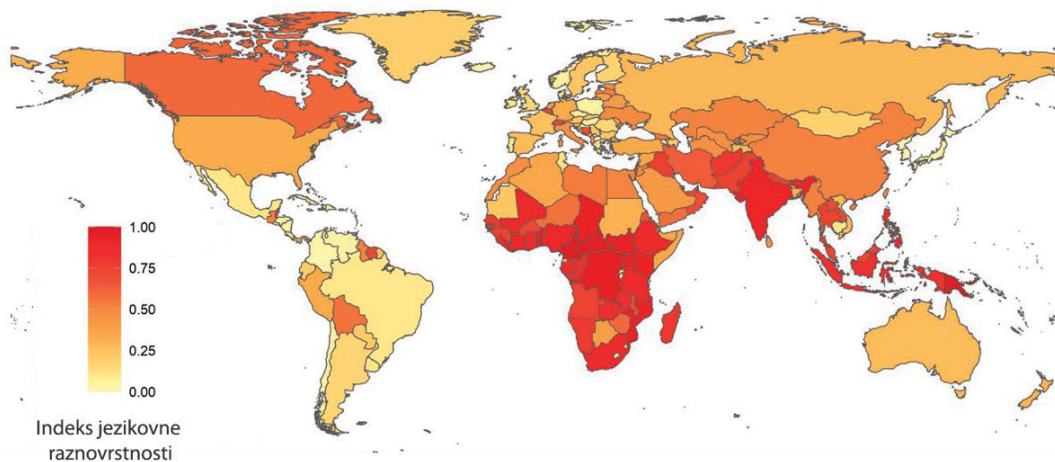
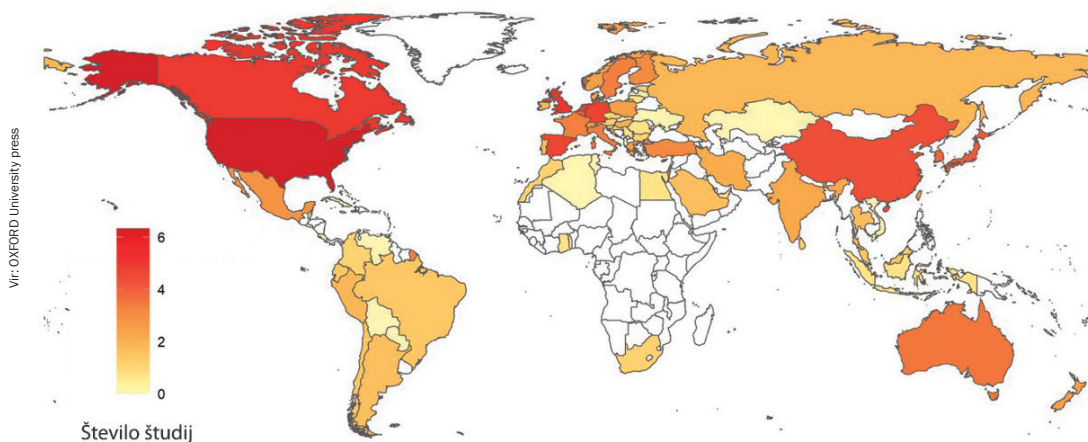
Če enojezičnost vedno izvira iz otroštva, to za večjezičnost torej ne velja vedno. Gre za proces, ki traja vse življenje in je odvisen od številnih dejavnikov, od poroke in selitev do izobraževanja. Jeziki služijo tudi kot povezave z versko, regionalno, nacionalno, etnično in še kakšno identiteto. Ravno zato je večjezične posameznike veliko težje definirati, opisati ali kategorizirati, težje kot enojezične ljudi jih je popredalčkati. Pomagamo si lahko z nekaj kategorijami, ki izhajajo iz razmerja med obvladovanjem in dejansko rabo jezika. Tako so recimo »maksimalni« oziroma »pravi« večjezični posamezniki tisti, ki enako dobro obvladajo več jezikov. Na drugi strani so

Foto: Shutterstock

Noam Chomsky je v pogovoru z dr. Françoisom Grosjeanom, strokovnjakom za psiholingvistiko in raziskovalcem večjezičnosti, pojasnil, da zanj ni jasne meje med eno in večjezičnostjo: »Sam sem kar se da enojezičen, a vseeno lahko uporabljam več jezikov, več slogov, več vrst govora, odvisno od okoliščin.«

»minimalni« večjezičneži, kamor bi pravzaprav lahko uvrstili skoraj čisto vsakega, saj bi težko na svetu našli odraslega, ki poleg maternega jezika ne pozna vsaj nekaj tujih besed.

Zemljevid ponazarja število raziskav o večjezičnosti – regije, kjer jih je bilo več, so temneje obarvane. Temneje obarvane regije na spodnjem zemljevidu pa označujejo območja z višjim indeksom jezikovne raznolikosti.

Niti dva večjezičneža si nista enaka

Primarni ali naravni večjezični govorci se že rodijo v raznolikem jezikovnem okolju, bodisi v večjezični skupnosti ali pa v družini, v katero sta starša prinesla vsak svoj jezik. Pasivni večjezičneži razumejo govorjeni ali pisani jezik, ne morejo pa se v njem sporazumevati. Produktivna večjezičnost vključuje tako razumevanje kot govor drugega jezika. Družbena večjezičnost je širok pojem, ki ga med drugim določajo odnos do jezika, izobrazba in zgodovinske okoliščine. Nekatere družbe večjezičnost zelo cenijo, medtem ko ima v drugih negativen prizvok. Celo naši ne tako daljni predniki so doživeli čase, ko je bila slovenščina v javni rabi prepovedana. Zanimiva je tudi elitna večjezičnost, na primer nekdanj v Evropi, kjer je aristokratska družba spodbujala učenje in rabo francoščine, latinščine in tudi nemščine. Medgeneracijska večjezičnost je tista, ki jo preseljeni starši podajajo svojim potomcem in nekje do tretje generacije rada izgine, razen pri narodno zelo zavednih skupnostih, kot so na primer argentinski Slovenci.

Ko se vmeša politika

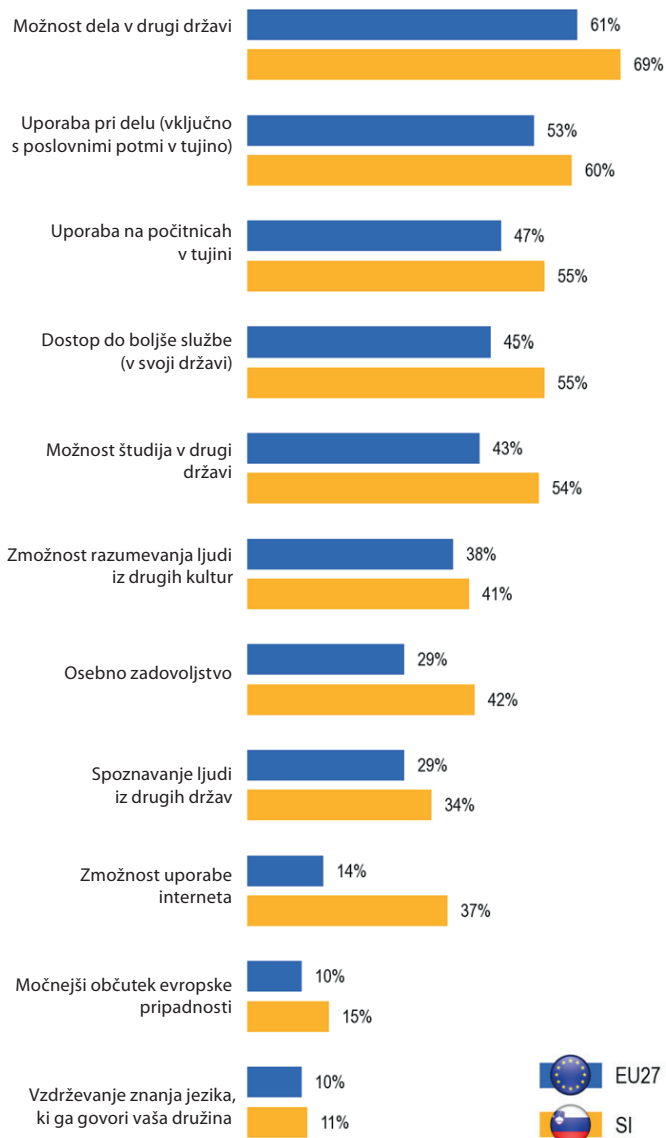
Politična večjezičnost se nanaša na jezikovno politiko države – Kanada je primer dvojezične, Belgija tro- in Švica štirijezične države, medtem ko Indija priznava kar 23 jezikov. Za ohranjanje jezikov države sprejemajo različne ukrepe, od obveznih ur drugega jezika v šoli do dvojezičnih napisov. Kot vemo iz lastne izkušnje, so ti pogosto kamen spotike.

Nazadnje so se zaradi tega hudo sporekli na Novi Zelandiji, kjer nameravajo uveljaviti dvojezične prometne table. Dodajanje napisov v maorščini (te reo Māori) je odprlo bojno polje pred volitvami. Medtem ko agencija za transport meni, da so dvojezični napisi »priložnost za večjo vidnost maorščine v naših skupnostih in podporo učenju in revitalizaciji« ter da »vpeljava maorščine v vsakdanje življenje spodbuja kulturno razumevanje in družbeno povezanost«, desnosredinska nacionalna stranka ugovarja, češ da »vsi govorimo angleško, zato morajo biti napisi v angleščini. [...] Smisel prometnih oznak je sporočati informacije, ki jih vozniki razumejo, in ne mahanje z ozaveščenostjo.« Pravosodni minister se je na to odzval s komentarjem, da »ves ostali svet sprejema dvojezičnost

VEČJEZIČNI GOVORCI IMAJO BOLJŠI SPOMIN

V pogovoru pogosto uganemo, kaj bo sogovornik rekel, še preden to pove do konca. Naši možgani delujejo tako, da že ob prvih znakih iščejo možne rešitve. Nekako tako kot pri igri vislice, ko iz le nekaj črk poskušamo uganiti celo besedo. Več črk ko imamo, bolj lahko zožimo nabor kandidatov. Večjezični govorci so v tem primeru postavljeni pred poseben izziv, saj besede lovijo v dveh ali več jezikovnih bazenih in število kandidatov je precej daljše. Jeziki v možganih namreč niso ločeni, obdeluje jih isti nevronske mehanizem. Ko zaslišijo določeno sosledje zvokov, torej aktivirajo potencialne besede iz vseh jezikov, ki jih govorijo. Nedavne raziskave, objavljene v znanstveni reviji *Science Advances*, kažejo, da takšno brskanje sicer zahteva več zbranosti, a ima tudi pozitivne dolgoročne kognitivne učinke.

Kaj so po vašem mnenju glavne prednosti učenja novega jezika?

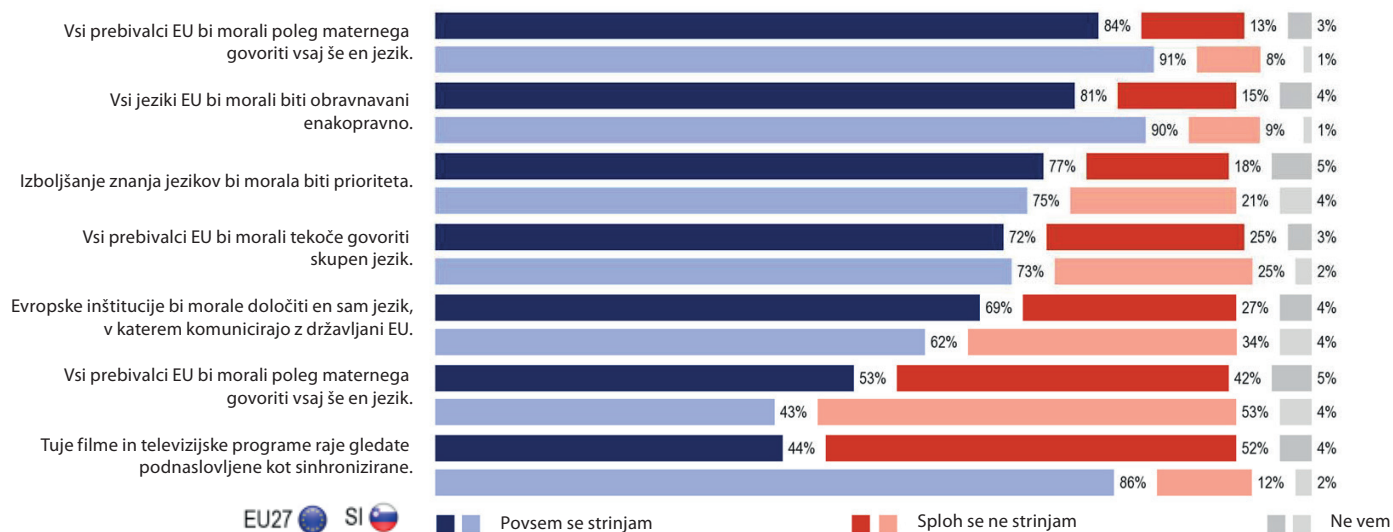

in večjezičnost – kar se odraža tudi na prometnih tablah. To je prav zares žalitev za Novozelandce in našo inteligenco.« Očitno je politična retorika podobna v vseh jezikih sveta.

Zgodovina je polna namernih poskusov izkoreninjenja jezikov in Nova Zelandija je »zgleden« primer takšnega ravnanja. V času kolonizacije je bila maorščina prepovedana, otroke so celo topli v šoli, če so govorili »po domače«. V zadnjem obdobju država napenja vse sile, da bi jezik Maorov rešila pred izumrtjem. Danes namreč maorščino tekoče govorijo le 4 odstotki populacije, čeprav je kar ena petina vseh Novozelandcev maorskega rodu.

Dvojezične table so stalnica tudi na Škotskem, v Walesu in drugih večjezičnih delih Evrope, vsake toliko pa poleg informacij ponudijo tudi zabavo. Med viralnimi prevodi se je tako znašel napis *Prepovedano za tovorna vozila. Dovoljeno samo za stanovalce, z valižanskim pripisom »Trenutno me ni v pisarni. Prosim, pošljite besedilo za*

V kolikšni meri se strinjate oziroma ne strinjate z naslednjimi izjavami?

prevod.« Do napake je prišlo v mestu Swansea, kjer so napis poslali v prevod notranji službi in pomotoma natisnili avtomatski odgovor. Valižanski govorniki so (žal) napako hitro opazili in uradniki so jo hitro popravili.

Evropska unija zelo ceni kulturno raznolikost ter vseh 23 uradnih in 60 regionalnih ali manjšinskih jezikov, ki jih je slišati znotraj njenih meja. Čeprav nima pomembnega vpliva na njihovo ohranjanje, ker so posamezne države članice same odgovorne za jezikovno politiko in izobraževanje, predano varuje jezikovno raznolikost in učenje jezikov, saj večjezični prebivalci lažje izkoriščajo ekonomske, izobraževalne in profesionalne možnosti, ki jih ponuja združena Evropa, po drugi strani pa je mobilna delovna sila ključna za konkurenčnost evropskega gospodarstva. Cilj EU je »trijezična« populacija, ki govori materni jezik, angleščino in še en tuj jezik. Raziskava Eurobarometra iz leta 2012 je ugotovila, da niti nismo daleč od tega: v Sloveniji vsaj tri jezike govori 67 odstotkov prebivalcev,

prekašata jo Luksemburg (84 %) in Nizozemska (77 %), sledita pa ji Malta (59 %) in Danska (58 %). Na repu so Grčija (15 %), Portugalska in Madžarska (obe 13 %).

Kar 98 odstotkov Evropejcev meni, da je učenje vsaj enega tujega jezika pomembno za njihove otroke, in lahko bi rekli, da enojezičnost v Evropi naglo izumira. En jezik govori le še 46 odstotkov, dva 19, tri 25 in štiri ali več 10 odstotkov vseh prebivalcev EU.

Jezikovno najbogatjša celina je Afrika

Kakor so že številke iz EU navdušujoče, kažejo na pomembno težavo raziskav večjezičnosti: večina jih ne obravnava območij, kjer je ta največja. Lep primer je afriška celina: zgolj v Kamerunu živi 27 milijonov ljudi, ki poleg uvoženih angleščine in francoščine govorijo še 250 različnih jezikov. In vendar raziskav afriških večjezičnih okolij praktično ni ali pa so lokalne in imajo tako majhen vpliv, da ne sežejo dlje od manj pomembnih znanstvenih revij.

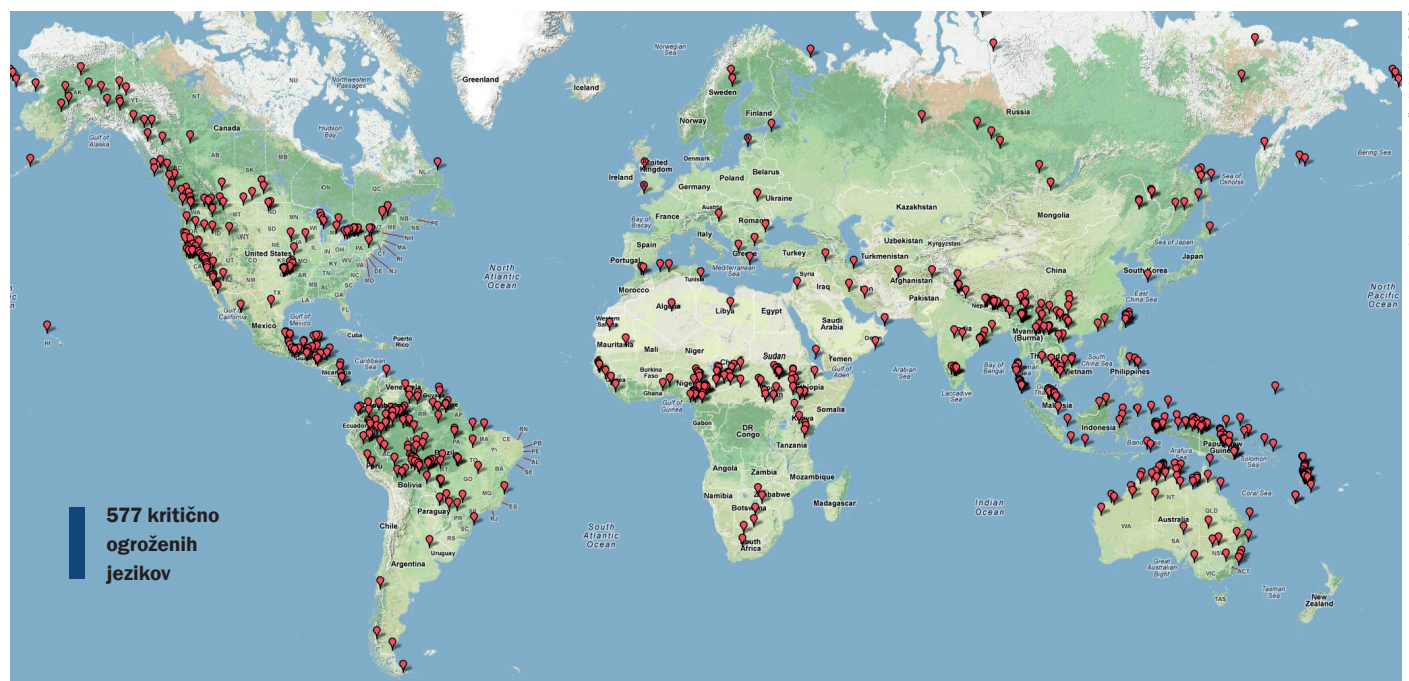

Foto: Shutterstock

SLOVENCJI O ODNOSU DO JEZIKOV

V raziskavi Eurobarometra Evropejci in njihovi jeziki je sodelovalo 1017 Slovencev. Povedali so, da sta za nas daleč najpomembnejša tuja jezika angleščina in nemščina. Celo bolj kot povprečen Evropejec se Slovenci strinjamo, da bi morali biti vsi jeziki v EU obravnavati enakovredno, zanimiva pa je tudi primerjava mnenj o podnapisih. 52 odstotkov prebivalcev EU ima raje sinhronizirane filme in oddaje, medtem ko Slovenci 86-odstotno navijamo za podnapise. Na vprašanje, kaj bi nas spodbudilo k učenju tujega jezika, smo na vrh lestvice postavili brezplačne tečaje, možnost napredovanja in možnost dela v tujini, med najpomembnejše ovire pa smo uvrstili pomanjkanje motivacije, previsoke stroške, pomanjkanje časa in talenta.

Vseh afriških jezikov je okrog 3000, od tega jih ima 75 milijon govorcev ali več. Večinoma gre za avtohtone jezike, nekaj pa so jih uvedli kolonizatorji, med njimi angleščino, afriško različico nizozemščine (afrikaans), španščino, portugalščino, francoščino, italijanščino in nemščino.

Kljub temu se raziskave večjezičnosti najpogosteje osredotočajo na zahod Evrope in Severno Ameriko, precej dobro sta pokriti tudi Avstralija in Kitajska. Jezikovno najbogatejša Afrika je povsem spregledana, zelo slabo sta raziskani tudi jezikovno raznoliki regiji Indije in Jugovzhodne Azije. Prepad med globalnim severom in jugom je sicer težava mnogih znanstvenih področij, a v tem primeru je ta še usodnejši, saj je večjezičnost najbolj razširjena ravno na globalnem jugu, poleg Afrike še v Južni Ameriki in večini držav Azije in Oceanije.

Sporazumevanje z govorom je tisto, kar nas v veliki meri ločuje od drugih živih bitij. In čeprav je bog zaradi babilonskega stolpa jezike pomešal z namenom, da bi se ljudje spri li med sabo, so bili njegovi

napori zaman. V Indiji, na Kitajskem in v Afriki ter v predkolumbovski Ameriki je bila večjezičnost nekaj normalnega. Skozi čas so se oblikovali dominantni in skupni jeziki (*lingua franca*), kot so kečuanščina, nahuatl, urdu, hindujščina, svahili in klasična kitajščina, a ti večinoma niso ogrožali manjših jezikov. V Evropi so do 19. stoletja obstajali večetnični in večjezični imperiji, avstroogrski, ruski, otomanski. Vsi so imeli precej dobro jezikovno toleranco. Tudi v 21. stoletju Indija in Južna Afrika dokazujeta, da večjezičnost ni problematična. Različni jeziki uporabljajo različne zvoke ali drugače organizirajo besede v stavke. A vsi jeziki so pravzaprav proces kombiniranja besed za izražanje zapletenih misli. In naši možgani večjezičnost obravnavajo kot nekaj povsem naravnega. ■

Dvojezični napisi poleg neposredne informacije sporočajo, kje smo in kam gremo kot narod in kultura, meni Claire Breen z Univerze Waikato.

